

ПОСТИЖЕНИЯ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА ДЕЙНОСТНО-КОГНИТИВНАТА ШКОЛА В БЪЛГАРСКАТА СПОРТНА ПСИХОЛОГИЯ

Светлана Димитрова, Венцислав Янев, Татяна Янчева

Achievements and challenges of the motive-cognitive school in Bulgarian sports psychology: Since its very beginning during the 1940s, Bulgarian sports psychology has always been closely related to the activity school in psychology. The profound research on sport as a specific activity and important social phenomenon has clearly outlined the role of cognitive processes as a significant mental prerequisite for self-regulation of athletes' activities, behavior, efforts and experiences. Thus, in a natural way, activity approach comes into a dialectic interrelation with cognitive approach and situates a new vision of the realization of personality in sport and through sport.

The paper deals with a historical, processional and semantic analysis on this process. It follows up its research achievements in the field of motor training and training at activity, in the intellectualization of sports learning and training processes, the pre-conditions for the implementation of a complex effect on personality development, on the provision of psychological means and mental conditioning of athletes and on the psychological foundations of the new social functions of sport.

From the theoretical point of view, a methodological analysis has been attempted on the relationships man – environment, personality – activity, intellect – sports activity, environmental contact – personality mental field, activity – behavior and personality realization, self-regulation and personality realization, and activity – self – consciousness and personality development.

Key words: activity – behavior; self-regulation, personality realization, personality development.

ВЪВЕДЕНИЕ

В доклада се прави исторически, процесуален и семантичен анализ на този процес. Проследяват се неговите изследователски постижения в областта на двигателното обучение и обучението в дейност, интелектуализация на учебния и тренировъчния процес в спорта, предпоставките за реализиране на комплексен ефект върху развитието на личността, психологическото осигуряване и психическата подготовка на спортиста, психологическите основи на новите социални функции на спорта.

В теоретичен план се прави опит за методологичен анализ на взаимовръзките човек – среда, личност – дейност, интелект – спортна дейност, средови контакт и психично поле на личността, дейност – поведение и личностна реализация, саморегулация и личностна реализация, дейност – самосъзнание и развитие на личността.

Възникването и развитието на спортната психология в България е тясно свързано със създаването и утвърждаването на специализирано висше учебно заведение за подготовка на кадри в областта на физическото възпитание и спорта.

През януари 1942 г. Цар Борис III подписва специален указ за създаването на „Държавно висше училище за телесно възпитание“. Същото през 1947 г., във връзка с осъществяваното преустройство в съответствие с приетия нов „Закон за висшето образование в Република България“ е преобразувано във Висше училище за физическа култура – ВУФ, преименувано впоследствие във ВИФ. През 1991 г. то става НСА „В. Левски“.

Характерни за развитието на научното познание в сферата на физическата култура и спорта и в частност на българската спортна психология са:

1. **Нейният статус.** Още от самото начало в една от четирите катедри на ДВУТВ, тази по „Общо възпитание“, е включено преподаването на „Обща психология“ и „Психология на телесните упражнения“, което се води от проф. Г. Гиздов – тогава доцент. В последствие, през 1947 г., едната от новосъздадените 12 катедри във ВИФ е тази по „Психология и педагогика“ с ръководител проф. Гиздов. Допълнително в нея е назначен проф. Д. Ошанин. Същият през 1949 г. оглавява обособената като самостоятелна катедра по „Обща психология и психология на физическата култура“.

Към нея тогава е назначена като асистент и бъдещата завеждащ катедра – проф. Е. Герон.

2. Широка изходна научна база. Собствената академична подготовка на тримата професори, заложили основите на спортната психология у нас, със своята разностранност осигурява благодатна, широка основа за развитие на психологическото познание в областта на физическото възпитание и спорта. Проф. Гиздов е с висше педагогическо образование, проф. Герон – с висше философско, а проф. Ошанин е възпитаник на Парижката Сорбона.

Към тяхната компетентност и дейност в следствие се прибавят и усилията на двамата научни сътрудници от създадения през 1950-1951 г. ЦНИФК със самостоятелен сектор „Психология“ – проф. Б. Първанов, с висше педагогическо образование и проф. Е. Генова, с висше философско образование.

При честването на 60 годишнината на НСА през 2002 г., в заключението на обзорния доклад на тогавашната завеждащ катедра – доц. Т. Янчева, за развитието на психологията в съответната катедра се посочва: „Извършеното през 60 годишния период потвърждава, че дълбоките корени, които катедрата е дала на обществените науки в НСА са позволили тя да израсне като едно силно, разклонено дърво, което дава своите богати плодове... Наше задължение е да съхраняваме и да продължаваме да развиваме създаденото до днес.”

ИЗЛОЖЕНИЕ

Ръководени от този наш професионален дълг, ние си поставихме за **цел** да изследваме научните постижения на едно от най-силните направления на спортната психология у нас и да установим съществуват ли обективни научни основания да се говори за наличието на наша школа, която бихме определили като дейностно-когнитивна. Кои са историческите, процесуалните и семантичните особености на процеса на нейното изграждане и развитие? Какви са постиженията ѝ и какви предизвикателства поставят пред нея познанието и социалната практика?

За целта бяха анализирани около 300 публикации на български автори – монографии, дисертации, учебници, студии и статии, публикувани през периода 1949 – до днес.

Осъществено проучване разкрива следните по-важни факти и особености в историческия път на дейностно-когнитивното направление в българската спортна психология.

1. Известно е, че още от самото си зараждане в средата на миналия век българската спортна психология е тясно свързана и е под влиянието на Руската спортна психология и дейностната школа в руската психологическа мисъл. В съответствие с това, още от началото на развитието си физическото възпитание, спортът и заниманията са физически (телесни упражнения), се разглеждат и изучават в качеството им на специфична дейност със значим здравен, развиващ, личностен и социален ефект и същност.

При анализа на тези личностно-дейностни феномени обаче, българската спортна психология поема своя линия на изследване, различна от руската.

Докато първите изследвания в руската спортна психология са насочени към изучаването на двигателния навик (основното средство в спортната дейност), научните интереси на спортните психолози, работещи тогава в катедрата на ВИФ се ориентират към базови невропсихични механизми при извършването на дейността (внимание и бързина на двигателната реакция).

Първата дисертация в областта на спортната психология у нас е посветена на проблема за „Предварителното съсредоточаване на вниманието при спорта вдигане на тежести” (1958 г., Е. Герон). В качеството си на базов психологически механизъм на активността при функционирането на цялостната човешка психика и изпълнението на дейността, вниманието има важно психологическо значение в спортната дейност и

тази линия на научния интерес присъства под една или друга форма в целия изследван период от развитието на българската спортна психология като постепенно се разширява и обхваща различните видове спорт (баскетбол, волейбол, футбол, гимнастика и др.), учебния процес и урока по физическо възпитание, активизиращият психологически ефект от заниманията с физически упражнения в различните възрасти, форми на занимания и дейности прояви на човека.

2. От самото начало в учебниците по психология, предназначени за студентите – бъдещи спортни педагози, присъства психологическата характеристика на дейността като цяло, в качеството и на специфична форма на активност при човека и на спортната дейност и физическото възпитание в частност.

Обособено в случая е, че докато руската спортна психология концентрира в преимуществена степен вниманието си върху състезателния спорт, при нас дейностният подход обхваща и физическото възпитание, и спорта за всички, и кинезитерапията, АФА и др. Още през 1970 г. излиза монографията на тема: „Психологически основи на училищното физическо възпитание” (Св. Димитрова), която залага основите на едно силно научно направление, характерно за българската спортна психология – това на дейностите извън състезателния спорт.

През 1973 г. България е инициатор и организатор на първата по тематиката си международна научна конференция по линия на ФЕПСАК – на тема: „Психология на училищното физическо възпитание и детско-юношеския спорт”. Включването на тази проблематика в нашата спортна психология ѝ придава белега на мащабност и цялостност при изучаването на психологията на дейността в различните ѝ форми в сферата на физическата култура.

3. Тази особеност на подхода в българската спортна психология има и още едно важно следствие, а именно – обхващането на явленията в тяхната цялостност – от ролята на психологическите фактори като предпоставка за ефективно включване на личността в дейността, през условията за качествено ѝ протичане, до последващия ефект, както върху активността на самия субект, така и върху развитието и реализацията на личността във и чрез изпълняваната спортна дейност.

4. Задълбоченото навлизане на тази научна проблематика поражда две силни изследователски линии в българската спортна психология – на изучаването на мотивацията и на волята в качеството им на важни психологически фактори в спортната дейност (монографията на Е. Герон и Ю. Мутафова „Мотивация при физическата дейност и спорта”, хабилитационния труд на Ю. Мутафова и няколко защитени дисертации).

5. Целенасоченото и последователно прилагане на личностно-дейностния подход при изследванията в българската спортна психология позволи да бъде разкрита и изведена спецификата на феномените състезателно поведение, състезателна реализация и спортна среда (монографията на Т. Янчева „Личност и състезателна реализация”).

6. Последователното задълбочаване на проучванията в изследваното направление в спортната психология закономерно доведе до разкриването на важната роля на когнитивните процеси, интелекта и творчеството като съществени предпоставки за необходимата изява и саморегулация на действията, поведението, усилията и преживяванията на субектите в спорта. Така по естествен начин личностно-дейностният подход се свързва в диалектическа взаимовръзка с когнитивния подход и ситуира една нова, характерна визия за комплексния характер на развитието и реализацията на личността в спорта и чрез спорта (докторатът на В. Янев „Интелект и дейност на спортиста – спортен интелект”, монографията и дисертацията на Р. Колева „Възможности за целенасочен интелектуален и творчески ефект при начални занимания с художествена гимнастика”, „Спорт, изкуство, творчество”, трудът на Ю. Мутафова „Цели и творчество на спортиста”, поредицата национални изследвания и научно-приложни конференции по линия на МОН (Св.

Димитрова) за ролята на познавателната дейност и творчеството в учебния процес по физическо възпитание (1970-1985) и много други студии, статии и научни доклади).

7. Мащабното прилагане на този подход в научната проблематика на нашата спортна психология поражда още две специфични направления. Първото изучава психологията на основните субекти в дейността, техните взаимовръзки на базата на осъществяваните действия, въздействия и взаимодействия в спорта, физическото възпитание, спортната анимация, АФА и др. – състезатели, треньори, ученици, учители, инструктори и др. Второто направление е свързано с изучаването на психичните резерви и възможностите, които спортните занимания разкриват за позитивно въздействие върху поведението, реализацията и личностното развитие на хора от различни социални групи – военнослужещи, правонарушители, представители на ромския етнос (Св. Димитрова, Т. Янчева).

8. Комплексният подход към изучаването на явленията в областта на физическото възпитание и спорта доведе българската спортна психология до разкриването на предпоставките и закономерностите в екологията на човешкото развитие и новите социални функции на спорта в съвременното общество (дисертацията и монографията на Св. Димитрова „Екология на човешкото развитие, спорт и здраве“, 1995; „Основи на холистичния подход към развитието чрез физическото възпитание и спорта“, 2005 г.) и др.

Направеният най-общ анализ на част от публикациите в българската спортна психология поставя въпроса – имаме ли основание да говорим за наличието на научна школа и като каква семантично бихме я определили?

Отговорът е „да“ и нейното определение е „дейностно-когнитивна“.

Кои са основанията ни за тази теза? Кои са критериите и показателите за наличието ѝ? Според нас те са в наличието на единомишленици, които в своята научна и професионална дейност:

1. Прилагат единен методологичен подход.
2. Следват единна логика в разгръщането на научната проблематика.
3. Създават мрежа от нови съмишленици и последователи, които продължават тази линия, обогатявайки я и развивайки я творчески.

В основата на методологичния подход в дейностно-когнитивната ни школа лежи разбирането за диалектичката взаимовръзка и взаимозависимост между феномените: човек – среда, личност – дейност, интелект – спортна дейност, средови контекст – психично поле на личността, дейност – поведение, дейност – състезателна реализация, дейност – саморегулация – реализация на личността и др.

Считаме, че дейностно-когнитивната школа в българската спортна психология отговаря в пълна степен на изведените критерии. Към това направление биха могли да се причислят редица автори, стожери на тази школа – Д. Ошанин, Е. Герон, Св. Димитрова, В. Янев, Т. Янчева, Ю. Мутафова, А. Момчилова, Р. Колева, В. Василев, М. Глушкова и др.

Научната, преподавателската и приложната дейност на всяко следващо поколение е гаранцията за развитието и утвърждаването на българската дейностно-когнитивна школа в спортната психология, която вече излиза извън границите на НСА, като обхваща и другите специализирани ВУЗ в страната – Русе, Пловдив, Благоевград.

Анализът на изследваните публикации по тематиката на школата позволява да изведем следните по-значими нейни приноси :

- Трикомпонентната психологическа структура на дейността и нейната връзка с психологическите нива на регулация на дейността.
- Двухазовия характер на обучението в спортна дейност и вътрешната му психолого-педагогическа етапност.

- Съдържанието на психологическата структура на двигателните навици и спортните действия.
- Двустепенната преработка на информацията при формирането на зрително-двигателната представа при усвояването на физическите упражнения и нейните следствия за методиката на обучение.
- Времевият и семантичен обхват на предварителното съсредоточаване на вниманието при изпълнението на спортните действия и неговото участие при формирането и превръщането им в навици.
- Феноменът на изместване на целта при изпълнение на спортните действия и неговите психологически ефекти в тренировъчния процес.
- Параметрите и психологическата специфика на спортната среда и нейното отражение и специфично влияние върху състезателната реализация и мотивацията на спортиста.
- Особеностите и типологията на мотивацията в спорта, нейната зависимост от нивото на спортното майсторство, възрастта и личността на занимаващите се.
- Феномените състезателно поведение и състезателна реализация и техните психолого-педагогически изисквания към ръководството на тренировъчния и състезателен процес.
- Нова психологическа типология на видовете спорт.
- Новият подход и съдържание на дейностите при психологическото осигуряване и психическата подготовка в спорта, съобразно личностния и когнитивния фактори в спортно-състезателната дейност.
- Ролята на личността като системообразуващ фактор в подготовката, реализацията и комплексното развитие на спортиста.
- Специфичната същност, роля и функции, страни и аспекти в изявата на човешкия интелект в спорта.
- Изясняването на проблемите, свързани с интелектуализацията на спортно-състезателната дейност и учебния процес по физическо възпитание.
- Нова теоретично-практическа технология за изследване на интелекта на спортиста с оглед специфичната му изява и успешна реализация в спорта.
- Нов експериментален подход за установяване на параметрите и особеностите в интелектуалните възможности на спортиста.
- Типология на интелектуалния стил и произтичащите от това изисквания.
- Съдържанието и ролята на интересосистемата и наличието на пета, централна система в топономията на контекста на средата.
- Нова версия на формулата на Левин – Бронфенбренер за развитието на човека.
- Нов подход към социалните функции на спорта в съвременните условия на живот.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение на нашия обзор, следва да посочим и предизвикателствата, които с настъпването на 21 век се изправят пред дейностно-когнитивната школа в нашата спортна психология. Според нас те са:

1. По-нататъшното задълбочаване на изследванията на процеса на формиране и усъвършенстване на регулационните механизми на спортиста като самоактуализираща се личност във и чрез заниманията с физически упражнения и спорт и създаването на специализирана методика за тази цел.

2. По-пълно и детайлно разкриване на психологическите предпоставки за по-ефективно, творческо и комплексно развитие и реализация на личността в професионалния, в аматьорския и рекреационния спорт със създаване на адекватни психолого-педагогически методики за интелектуализация на дейностите и постигане на желания резултат.

3. Научно и процесуално обективиране на психологическите и социални предпоставки за успешно реализиране на новите социални функции на спорта в съвременните условия на живот, съобразно екологията на човешкото развитие в условията на физическото възпитание и спорта, със съхраняване на физическото и психическото здраве, както на преките участници в спортната дейност, така и на обществото като цяло.

Важно условие за получаването на необходимия научен и практически отговор на тези предизвикателства е най-тясното свързване на спортната психология с практиката в цялото ѝ многообразие, с оглед необходимото перманентно и комплексно внедряване на научните постижения в практиката, а това е пряко свързано и с развитието и обогатяването на самата дейностно когнитивна школа в българската спортна психология, за да се утвърждава в спорта максимата „Мисли, твори и побеждавай“.

ЛИТЕРАТУРА

[1]. Атанасов, Л. Влияние на футболната игра върху личността на младите състезатели, сб. Личност и спорт, кн. 1, 2002 г.

[2]. Василев, В., Проблемът за дейността е психологията, сб. Научни трудове ТУ, т. 18, кн. 6, 1980 г.

[3]. Герон, Е, Ю. Мутафова, Мотивация при физическата дейност и спорта, С., 2006 г.

[4]. Глушкова, М, Двигателна обучаемост на деца от предучилищна възраст, ЮЗУ, 2004 г.

[5]. Димитрова, Св, К. Димитров, Психологическата подготовка на спортиста, сп. Въпроси на физическата култура, кн. 3, 4, 1968 г.

[6]. Димитрова, Св, Психологически основи на училищното физическо възпитание, С., 1970 г.

[7]. Димитрова, Св, Интелект и спорт, сп. Въпроси на физическата култура, кн. 4, 1975 г.

[8]. Димитрова, Св, Ив. Буюклиева, Възпитаване на самостоятелност и творчество в учебния процес по физическо възпитание, Вн., 1979 г.

[9]. Димитрова, Св, М. Пировска, Особености на единството между познание действие в учебния процес по физическо възпитание, сп. Въпроси на физическата култура, бр. 2, 1980 г.

[10]. Димитрова, Св, Интелект, физическо възпитание и интелектуализация на двигателното обучение, сб. Научни трудове на ВИФ, т. 24, кн. 2, 1983 г.

[11]. Димитрова, Св, Г. Димитрова, Личность, мотивация и соревновательная деятельность высококвалифицированных спортсменов в художественной гимнастике, сб. Европейски конгрес по психология на спорта, 1987 г.

[12]. Димитрова, Св, Екология на човешкото развитие, спорт и здраве, С., 1996 г.

[13]. Добрева, Цв, Развитие на двигателната усетливост в тренировките по спортна гимнастика, дис., 1968 г.

[14]. Добрева, Цв, Подготовката в спортната гимнастика, С., 2007 г.

[15]. Момчилова, А. , И. Илиева. Силата на мотива - фактор за двигателна активност при малките баскетболисти, Личност, мотивация , спорт, том 11, 2005.

[16]. Momchilova, A., Sv. Bilchev. Integrative tendencies in new primary education school programs in Bulgaria and their influence on mental development of grown-ups, Journal of mathematic Sience, Greece, 2002.

[17]. Мутафова, Ю, Цели и творчество на спортиста, С., 1997 г.

[18]. Янев, В., Интелект, успех и състезателност на спортиста, сп. Спорт и наука, бр. 8, 1995 г.

[19]. Янчева, Т., Личност и спорт – хармония или конфликт, С., 1994 г.

[20]. Янчева, Т., Личност и състезателна реализация, С. 2004 г.,

За контакти:

Проф. Светлана Димитрова, дпн, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград

Проф. Татяна Янчева, дпн, НСА „В. Левски“, София

Доц. Венцислав Янев, дпн, НСА „В. Левски“, София

Докладът е рецензиран.